

**Universiteit
Leiden**

The Netherlands

**Postzegels als manifestatie van
(veranderende) nationale identiteit;
Duitsland en Nederland van 1849 tot 2005**

Dietz, A.J.

Citation

Dietz, A. J. (2006). Postzegels als manifestatie van (veranderende) nationale identiteit; Duitsland en Nederland van 1849 tot 2005. *Geografie*, 15(1), 12-17.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15361>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15361>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Postzegels als manifestatie van (veranderende) nationale identiteit; Duitsland en Nederland van 1849 tot 2005

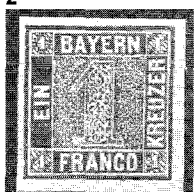
Ton Dietz

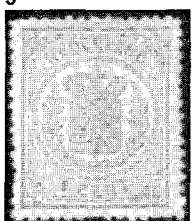
1

2

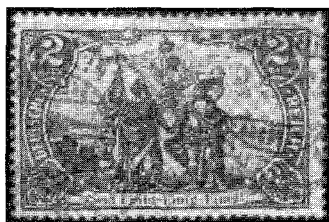
3

4

5

6

7

Postzegels zijn ware identiteitsdragers – en dus voer voor cultuurgeografen. Neem Nederlandse en Duitse postzegels over de afgelopen 150 jaar: ze vertellen opvallend verschillende verhalen over de beleefde nationale identiteit. En over de ontwikkeling daarin.

Als je studie maakt van het uitgiftebeleid van nationale postdiensten, geven postzegels een veelzeggend inzicht in de wijze waarop nationale identiteiten worden gemanifesteerd. Ze laten bovendien zien hoe dat in de loop van de tijd verandert.

Postzegels visualiseren zelfbeelden van nationale identiteit en doen dat op een manier die – vaak onbewust – grote invloed heeft op het (ver)vormen van collectieve beelden en herinneringen. Postzegels zijn communicatieminiaturen bij uitstek, voor afzender én geadresseerde. Het visuele geheugen wordt erdoor getraind en op die manier zetten zich ook collectieve herinneringen vast, aldus Grever en ook Raento & Brunn. Postzegels zijn typische massaconsumptiegoederen. Iedereen krijgt ze onder ogen en het totale aantal zegels dat in omloop is gebracht, loopt in Nederland en Duitsland in de vele miljarden. Van de eerste postzegel van Nederland (1852), met het hoofd van koning Willem III erop, werden er al bijna 20 miljoen in omloop gebracht (zegel 1). Bij recente Nederlandse standaardzegels gaat het om oplagen boven de 100 miljoen en bij speciale zegels om oplagen vanaf een half miljoen. Van Duitse bijzondere uitgaven worden de laatste jaren enkele tientallen miljoenen exemplaren gemaakt.

Communicatieminiatuur

Postzegels hebben de functie van communicatieminiatuur vanaf 1840, wanneer de Britse overheid besluit de verzender van poststukken voortaan van te voren te laten betalen voor de dienstverlening van het staatspostbedrijf. De beroemde 'penny black' (zegel 2) zet met een beeltenis van de regerende vorstin, koningin Victoria, de trend die vele postadministraties elders zullen volgen, Nederland vanaf 1852.

Voor een land als Nederland, met een weinig revolutionaire geschiedenis, verandert de keuze van identiteitsbeelden op postzegels slechts langzaam. Voor landen met een revolutionaire geschiedenis in de laatste anderhalve eeuw, zoals Duitsland, zijn de beeldwisselingen veel heftiger en zijn er ook concurrerende manifestaties van identiteit, zoals tussen 1949 en 1990 de DDR tegenover de BRD en West-Berlijn. Hoe verschillend zijn die beeldverschuivingen in Nederland en Duitsland verlopen?

Het onderzoek

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van de wijze waarop de Michel-catalogus de postzegeluitgiften rubriceert. Elk apart vermeld catalogusnummer is als rekeneenheid genomen. Voor Nederland zijn alle door de PTT en later door de KPN en TPG uitgegeven postzegels onderdeel van het onderzoek. Postzegeluitgiften van de vele particuliere stads- en regiopostdiensten zijn dus niet onderzocht. Voor Duitsland beperkt het onderzoek zich tot de staatspostdiensten van de voorloperstaten van het Duitse Rijk (vanaf 1849, zegel 3, Beieren), het Duitse Rijk (1871-1945), de Bezettingsautoriteiten (1945-1949), de Bondsrepubliek Duitsland (1949-1990), West-Berlijn (idem), de Duitse Democratische Republiek (idem) en het Verenigde Duitsland (vanaf 1990). Alles bij elkaar gaat het om 2425 Nederlandse postzegels en 9229 Duitse zegels.

Vergelijking Nederland – Duitsland

Tot het begin van de twintigste eeuw staan op Duitse en Nederlandse postzegels vooral staatshoofden, cijfers en heraldische taferelen (het staatswapenschild, zegel 4 uit 1869, of een mythische zegel, zoals 'Germania', zegel 5, 1900). Gaandeweg komen daar beelden uit de politieke geschiedenis bij (in Duitsland vanaf 1900, in Nederland vanaf 1907, beginnend met taferelen uit de eenwording van Duitsland, zegel 6, en met Michiel de Ruyter, zegel 7). In Duitsland worden vanaf 1900 ook gebouwen en landschappen afgebeeld; in Nederland gebeurt dat pas voor het eerst in de jaren dertig. Vooral vanaf de jaren twintig zie je een verbreding van de thema's, zowel op Duitse als op Nederlandse zegels, met aandacht voor economische, sociale en religieuze (geschied)beelden, kunst en kunstenaars, wetenschap en wetenschappers, sport, vervoersmiddelen, enzovoorts. Tot het eind van de Tweede Wereldoorlog gaat het op vrijwel alle afbeeldingen om nationale onderwerpen. Als er al gerefereerd wordt aan een internationale gebeurtenis (zoals de Olympische Spelen in 1928 in Amsterdam, zegel 8, of die in 1936 in Berlijn, zegel 9), gaat het om internationale

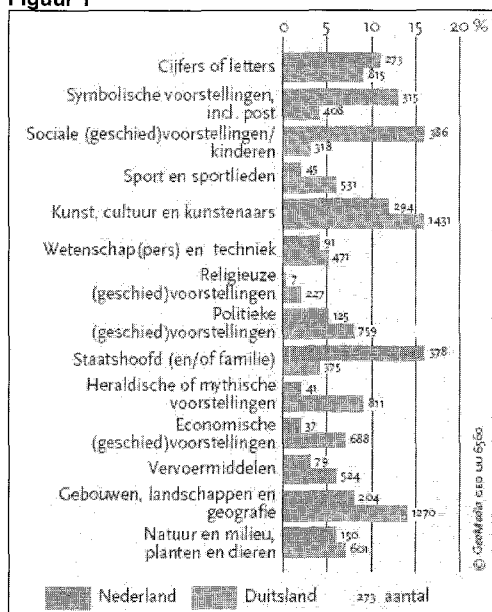

evenementen die zich in het land zelf afspelen. Pas vanaf 1945 zijn er postzegels die verwijzen naar internationale verschijnselen in het buitenland. Het jaarlijks uitgeven van 'Europazegels' in Nederland en de BRD vanaf 1956, en de solidariteit met de landen van het Oostblok in de DDR zijn daarvan voorbeelden, maar de mondialisering is ook zichtbaar in allerlei andere postuitgaven (zegel 10, Volkscongres voor de Vrede in Wenen, 1952, en zegel 11, Olympische Spelen in Melbourne in 1956), al stelt het totale aandeel van 'internationale beelden' op postzegels niet zo veel voor: 6% in Nederland en 8% in Duitsland. Het overgrote deel van de beelden verwijst toch naar nationale en lokale onderwerpen.

Figuur 1 laat zien welke thema's populair waren op Nederlandse en Duitse zegels. Uitgangspunt voor de tabel vormt het meest dominante thema dat wordt uitgebeeld. Dat hoeft niet altijd overeen te komen met de reden voor de postzegeluitgifte. Zo zijn sommige Nederlandse kinderzegels gewijd aan wetenschappers, of aan kunst. In de tabel worden ze niet bij 'kinderen', maar bij 'wetenschap' en 'kunst' ingedeeld. Er zijn opvallende verschillen in uitgiftebeleid tussen beide landen. Zo heeft

Nederland het hoogste percentage uitgaven gewijd aan het staatshoofd of de Koninklijke familie. Bij Duitse zegels neemt dit onderwerp een veel minder prominente plaats in. Daar zijn verwijzingen naar kunst procentueel het belangrijkste en dan vooral verwijzingen naar nationale kunstenaars en hun kunstuitingen. In Nederland is dat ook belangrijk, maar het komt pas op de derde plaats. In Nederland wordt erg veel gewerkt met symbolische of abstracte voorstellingen en veel minder met heraldische thema's (wapenschilden, de vlag, mythische figuren). In Duitsland is dat precies andersom. Duitsland geeft ook aanzienlijk meer aandacht aan politieke en economische thema's, waarbij 'arbeid' vooral in de jaren twintig, tussen 1945 en 1949, en op DDR-zegels veel

Figuur 1

voorkomt (zegels 12, 1953). Geografische voorstellingen, zoals landschappen, gebouwen, globes en kaarten, zie je op Duitse zegels ook meer dan op Nederlandse, terwijl er in Nederland weer veel meer aandacht is voor kinderen, mede door de jaarlijkse kinderpostzegels vanaf 1924. Sport en vervoer krijgt in Duitsland weer aanzienlijk meer aandacht. Ten slotte valt op dat religieuze voorstellingen in beide landen betrekkelijk weinig op zegels verschijnen, maar in Duitsland toch aanzienlijk meer dan in Nederland. Op Nederlandse zegels zijn onder de vele 'kenmerkende' gebouwen die worden afgebeeld nauwelijks kerken te vinden. En als het wél gebeurt waakt men er zorgvuldig voor dat er diverse geloofsrichtingen worden afgebeeld (zegels 13, 1985).

Duitse Rijk, BDR, DDR

Binnen Duitsland is er een groot verschil in zegels van het Duitse Rijk (1871-1945) en de opvolgerstaten BRD en DDR, en tussen de BRD en de DDR (postaal van 1949 tot oktober 1990). Op zegels van het Duitse Rijk komen 'identiteitsloze' cijfers en letters het meest voor, gevolgd door de eveneens identiteitsarme symbolische en abstracte voorstellingen. Vooral tijdens de hyperinflatie (1923) worden er massaal 'cijferzegels' uitgegeven. Van de identiteitsdragende voorstellingen zijn de heraldische en mythische nationale beelden het belangrijkste (vooral uit de begintijd), gevolgd door staatshoofden (vooral in de Weimar Republiek), beelden uit de politieke geschiedenis of uit de politieke actualiteit (vooral in de Hitlerij) en beelden van Duitse gebouwen en landschappen (uit de Hitlerij en gaandeweg ook uit ingelijfde regio's). Andere beelden komen weinig of niet voor.

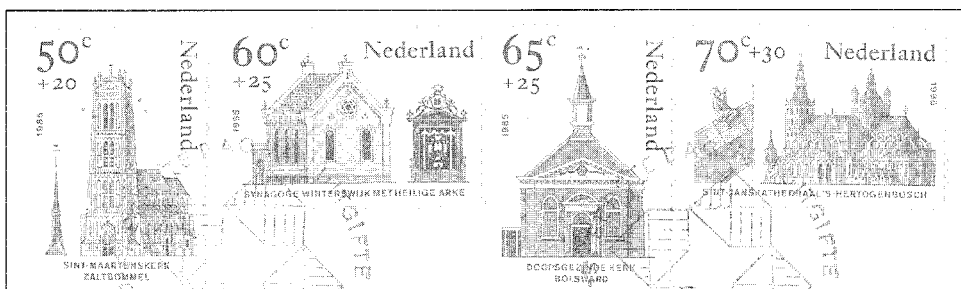
11

12

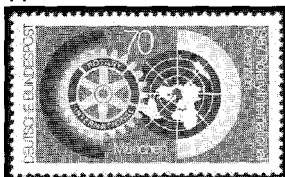
De Duitse Bondsrepubliek en de DDR lijken voor wat betreft hun belangrijkste beeldsoorten verrassend veel op elkaar. Beide staten grijpen veelvuldig terug op kunst en cultuur als

13

14

15

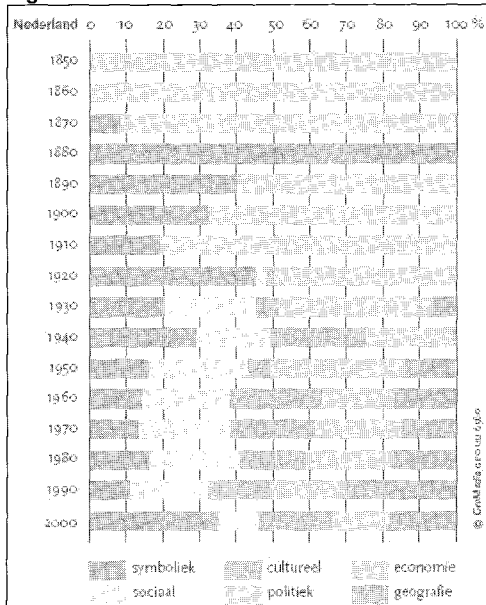

16

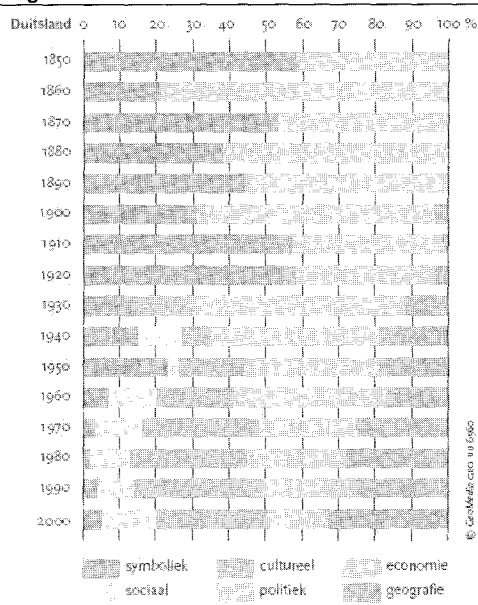
manifestatie van nationale trots (al is erook aandacht voor niet-Duitse kunstenaars). Ook de geografie (Duitse landschappen en steden) komt veel aan bod, evenals de natuur en (wat minder) sport en vervoermiddelen.

Verschillen zien we vooral bij de politieke voorstellingen, met aanzienlijk meer aandacht voor de politieke actualiteit en geschiedenis in de DDR dan in de BRD. Beide landen hebben weinig zegels met het staatshoofd erop, maar de BRD wel wat meer dan de DDR. Het opvallendst is echter de verschillende houding ten aanzien van religieuze voorstellingen: in de BRD zijn ze relatief belangrijk, in de DDR ontbreken ze geheel, tot er in 1990 ineens een postzegel met de Poolse Paus verschijnt, maar dat is dan ook na de Wende (zegel 14). Het postzegelbeleid van de DDR zit weer vol met blijde arbeiders en andere economische voorstellingen, terwijl de BRD meer aandacht geeft aan sociale zaken (zegel 15, Wereldcongres Rotary, 1987). Opvallend is ook het gebruik van algemene en abstracte symbolische voorstellingen op BRD-zegels (vooral in de laatste periode) en het grotere gebruik van vlaggen en staatswapens op zegels van de DDR.

Figuur 2

Figuur 3

Nederland door de tijd

De belangstelling voor bepaalde thema's is duidelijk ook verbonden met de tijdgeest. Figuur 2 en 3 tonen de thematische ontwikkeling van Nederlandse en Duitse postzegels in blokken van tien jaar. In de beginperiode van de Nederlandse postzegels is het staatshoofd van eminent belang, met daarnaast cijferzegels en een enkele keer het staatswapen. In de periode vóór de Eerste Wereldoorlog krijgt de politieke geschiedenis veel aandacht, vooral rondom de 100-jarige herdenking van het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid. Postzegels bevatten portretten van de voormalige koningen, naast die van het staatshoofd Wilhelmina. Tot het midden van de jaren dertig krijgt het staatshoofd zelf weer alle ruimte, maar ook sociale thema's zijn in opkomst. Van 1935 tot en met 1944 is het staatshoofd van minder belang en domineren de cijfers. Na de klassieke tijd is dat vaak een teken van crisis; men manifesteert liever geen identiteit (we zien dat ook in Duitsland in 1923 en vlak na de Tweede Wereldoorlog).

Daarnaast is er groeiende aandacht voor sociale thema's en voor kunsten en wetenschappen. De Duitse bezetter manifesteert zich onder andere met Germanische Symbolen (zegel 16, 1943) en met postzegels van het Nederlandse Legioen (zegel 17, 1942), maar ook met de Nederlandse zeehelden uit de 17de eeuw. Vanuit Londen geeft de tegenregering in 1944, voor gebruik in het bevrijde Zuiden, zegels uit met oorlogsbeelden, naast zegels met koningin Wilhelmina (deze vertegenwoordigen hogere waarden) (zegels 18). Na de oorlog toont de eerste zegel van de herwonnen zelfstandigheid een Nederlandse leeuw die in strijd is met een draak (zegel 19).

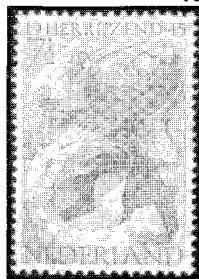
17

18

19

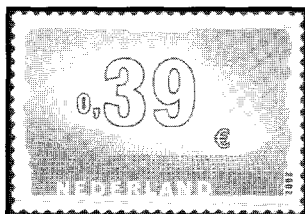
20

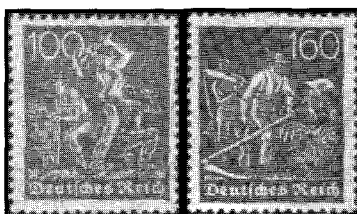
In het naoorlogse decennium domineren zegels met het staatshoofd en de koninklijke familie (naast zegels met sociale thema's); de koningin en de prinsessen als manifestatie van de herwonnen zelfstandigheid. Het is voor het laatst dat het staatshoofd zo nadrukkelijk aanwezig is in het uitgiftebeleid van de posterijen. In de periode tot 1975 zijn de meeste uitgaven gewijd aan sociale thema's, naast veel aandacht voor kunst en cultuur, waaronder ook lokale uitingen van cultuur (zegels 20, 1960). In de twintig jaar erna begint de geografie belangrijk te worden, om in het decennium rond 1990 te domineren. Na 1995 gebeuren er in de Nederlandse filatelie rare dingen. Niet alleen neemt het aantal uitgaven enorm toe, ook verschuift de themakeuze naar allerlei abstracties (zegel 21, 2002), naar de kunsten en naar planten en dieren, natuur en milieu (in de grafiek ondergebracht in de categorie geografie). Zou het komen door de privatisering van de posterijen? Is het een uiting van postmoderniteit? Of is het een signaal van een crisis in de nationale identiteit? Immers ook de postzegels met alleen cijfers of alleen tekst zijn in deze periode in Nederland weer volop te krijgen.

Duitsland door de tijd

In de beginperiode van de Duitse postzegels, vanaf 1849 tot 1925, domineren het ene moment de heraldische en mythische voorstellingen, en het andere moment de 'neutrale' cijfers. In de eerste jaren van de Weimar Republiek staat ook 'arbeid' hoog in aanzien (zegels 22, 1921). In de tijd tussen de inflatie (1923) en de opkomst van het nationaalsocialisme komt het staatshoofd het meest op postzegels voor, maar zijn (nu vooral regionale) wapenschilden ook belangrijk. De geografie en de kunsten zijn in opkomst. In de Hitler tijd domineren geografische beelden (zegel 23, Führerhaus in München, 1936), gevolgd door beelden van de politieke actualiteit. Voor het eerst komt ook de sport ruim aan bod, modern massafenomeen bij uitstek. In de periode van chaos die volgt valt men eerst terug op de neutrale cijferbeelden, maar op zegels van de geallieerde bezettingsmachten en in de BRD komt de geografie ook ruim aan bod. In de Russische bezettingszone en de latere DDR is er veel aandacht voor economische beeltenissen met zegevierende arbeiders en boeren. Maar ook kunstuitingen komen aan beide kanten van het politieke spectrum al veel op postzegels voor. Voor het eerst is er ook sprake van echt internationale thema's, waarbij het interessant is dat zowel de DDR als de BRD hun piek in internationale oriëntatie niet bereiken in de meer recente decennia van globalisering, maar in de

21

22

23

jaren zestig. Daarna is eerder sprake van afnemende dan van toenemende mondialisering op postzegelbeelden.

Vanaf circa 1955 worden kunstuitingen en beelden van kunstenaars de dominante identiteitsboodschappers, waarbij zowel de DDR als de BRD terugrijpen op de rijke Duitse culturele geschiedenis (zegels 24-26, Goethe in 1926/Duitse Rijk, 1982/BRD, 1982/DDR). Gebouwen en landschappen zijn steeds goede tweede. Op de derde en vierde plaats gaat het steeds om politieke taferelen of om natuur en milieu, planten of dieren (in de grafiek ondergebracht in de categorie geografie). Economie verdwijnt gaandeweg van de postzegels (ook in de DDR!) en voor het staatshoofd is na 1973 geen enkele postale belangstelling meer, noch in de BRD, noch in de DDR. Ook na de eenwording geeft men de standaardseries liever boodschappen mee als 'Frauen der deutschen Geschichte' (zegel 27, 1997), 'Sehenswürdigkeiten'/'Bilder aus Deutschland', of 'Wappen der Länder der Bundesrepublik Deutschland' (wapenschilden).

De geografie

In Duitsland én Nederland is er in het uitgiftebeleid van de 20ste eeuw veel aandacht voor landschappen, stadsbeelden en gebouwen, met af en toe ook een kaart of een wereldbol. Al is de geografie in het Duitse postzegeluitgiftebeleid wel aanzienlijk prominenter dan in Nederland. De geografiebeelden verwijzen naar plekken op de kaart en dat heeft ook een politieke dimensie. Welke gebieden krijgen de meeste aandacht? Zijn het vooral stadsbeelden of plattelandsbeelden? En van waar dan vooral?

Zonder er meteen van alles achter te willen zoeken, kun je vaststellen dat Den Haag, Amsterdam en Holland stevig zijn verankerd in het Nederlandse postzegellandschap. Er zijn alles bij elkaar 182 Nederlandse postzegels uitgegeven met een geografisch thema, waarvan er 41 verwijzen naar een niet duidelijk te traceren plek, bijvoorbeeld zomaar een molen 'in de omgeving van Kinderdijk' (zegel 28, 1932). Van de 141 plek-specifieke zegels gaan er vier over de toenmalige koloniën: twee over Curaçao (zegel 29, haven Curaçao, 1934) en twee over Nederlands Oost-Indië. Eén zegel gaat over het

28

24

25

26

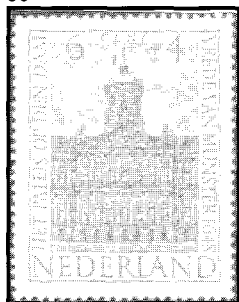

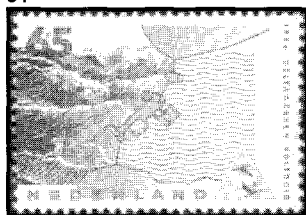
29

30

31

32

33

'echte' buitenland (Japan, maar daarbij ging het om het Nederlandse Paviljoen in Osaka). Bijna 60 procent van de zegels met afbeeldingen van plekken in Nederland, is gewijd aan Noord- of Zuid-Holland, waarvan opvallend veel (31 stuks) aan Den Haag – maar dat komt omdat er veel zegels zijn met het Vredespaleis erop (zegel 30, 1951) – en aan Amsterdam (18 stuks) (zegel 31, Paleis op de Dam, 1948). De deltawerken (en 'Nederland waterland') zijn uiteraard ruim vertegenwoordigd en daarmee Zeeland (zegel 32, 1986). Van de 'periferie' komen plekken in Gelderland en Friesland relatief veel voor, Drenthe en Groningen nauwelijks en Flevoland helemaal niet. Overigens is er de laatste decennia vooral in de 'periferie' een groot aantal particuliere stads- en regiopostdiensten gestart. Hun vaak prachtige postzegels bieden ruimschoots compensatie voor het gebrek aan lokale aandacht op nationale zegels. Het is ook interessant dat de PTT/TPG vooral gebouwen in steden afbeeldt en stadslandschappen, terwijl de lokale postdiensten opvallend veel rurale landschappen laten zien (zegel 33, uit Kollum, 2000).

Het Duitse zegelbeleid is altijd veel geografischer geweest dan het Nederlandse, met maar liefst totaal 1220 postzegels met geografische voorstellingen. Ook in Duitsland zijn er weinig buitenlandse plekken afgebeeld, met uitzondering van geïncorporeerde gebieden tijdens de Tweede Wereldoorlog (zoals Wenen in 1941, zegel 34). En ook in Duitsland is het favoriete geografische beeld een stadslandschap, of een gebouw in een stad, en is veel minder aandacht voor rurale landschappen (hoewel relatief veel in de DDR). De prominentie van Berlijn in het totale Duitse

34

35

uitgiftebeleid (25%) is veel groter dan die van Amsterdam in het Nederlandse beleid (10%), maar dat komt voor een belangrijk deel doordat West-Berlijn tussen 1949 en 1990 eigen postzegels had met daarop veel Berlijnse taferelen (zegel 35, Universiteit in 1825 op West-Berlijnse zegel uit 1962). Een tweede Duitse stad die veel aandacht heeft gekregen is Leipzig, en dat heeft alles te maken met de postale aandacht voor de Leipziger Messe (zegel 36, paviljoen Sovjet-Unie op DDR-zegel 1955). Andere steden zijn veel minder zichtbaar, waarbij Dresden, München, Saarbrücken (een tijdje waren er aparte zegels voor Saarland), Frankfurt en Keulen nog het meest zijn afgebeeld. Maar het Ruhrgebied komt er erg bekaaid van af, evenals een grote stad als Hamburg. Veel Duitse geografieafbeeldingen zijn een tikkeltje nostalgisch en verwijzen meer naar historisch erfgoed dan naar economisch-geografische onderwerpen (zegel 38, Maindal en Mecklenburgse merengebied, 1994).

De belangstelling voor het verzamelen van postzegels mag misschien afnemen, maar postzegels zijn ook als wetenschappelijk interessante visuele informatiebron te gebruiken, zelfs als niemand ze meer zou verzamelen. Ze bieden een beeld van de wijze waarop postadministraties omgaan met identiteitsuitingen en dat verschilt nogal tussen landen en van periode tot periode. Het bestuderen daarvan is culturele (en politieke) geografie in miniatuurformaat. Het is ook een verrassende vorm van filateliebeoefening.

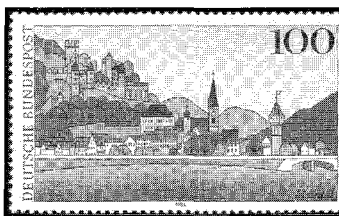
Prof. Dr. Ton Dietz is hoogleraar geografie aan de Universiteit van Amsterdam en filatelist. Het artikel is eerder verschenen in het tijdschrift 'Geografie', januari 2006 en met toestemming van auteur en uitgever geplaatst in de Deutsche Post.

Bronnen:

- Grever, M. 2004. Visualisering en collectieve herinnering. Tijdschrift voor Geschiedenis 117, 2: 207-229.
- Maandblad Filatelie (www.filatellie.ws)
- Michel Europa Katalog Band 3 (Nord- und Nordwesteuropa) 2004/2005: 1402-1534. Schwaneberger Verlag GMBH, München.
- Michel Deutschland-Katalog 2004/2005. Schwaneberger Verlag GMBH, München.
- Raento, P. & S.D. Brunn 2005. Visualizing Finland: Postage stamps as political messengers. Geografiska Annaler Series B: Human Geography Vol. 87 issue 2 (June): 145-163.

36

37

